

Een verandering in de praktisering van de islamitische rituele plichten door moslima's in Nederland nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd

Afstudeerder:

F.M.C. Vennik

Studentnummer:

5722333

Opleiding:

Premaster religie in hedendaagse samenlevingen

Instelling:

Universiteit Utrecht

Docentbegeleider:

M. Derks

Tweede beoordelaar:

N. Landman

Scriptie

Een verandering in de praktisering van de islamitische rituele plichten door moslima's in Nederland nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd

2016

Afstudeerder:	Fleur May Chun Vennik
Studentnummer:	5722888
Opleiding:	Premaster religie in hedendaagse samenlevingen
Instelling:	Universiteit Utrecht
Docentbegeleider:	Marco Derks
Tweede beoordelaar:	Nico Landman

Proloog

Dit is een scriptieverslag voor de premaster religie in hedendaagse samenleving aan de Universiteit Utrecht.

Als eerste wil ik Sander Dol bedanken die mij in de gelegenheid gesteld heeft om naast mijn baan te kunnen studeren. Deze studie is werkelijk een verrijking voor mij geweest. Ook wil ik mijn eerste begeleider Anne-Marie Korte bedanken. In het begin ben ik regelmatig van onderwerp veranderd, maar door haar kritische vragen kwam ik weer terug bij wat ik echt wilde onderzoeken. Ik wil ook Marco Derks bedanken omdat hij de begeleiding heeft overgenomen. Marco Derks zijn tips, maar ook die van Nico Landman, hebben mij geholpen om mijn hoofd- en deelvragen te formuleren en zo de fundering voor het onderzoek te leggen. Meerdere malen heeft Marco de tijd genomen om in de diverse fases van het onderzoek mijn scriptie van feedback te voorzien. Tevens heeft hij mij in contact gebracht met Fayaaz Joemmanbaks. Fayaaz heeft mij geholpen om de laatste respondenten te vinden voor dit onderzoek, waarvoor mijn dank groot is. Tevens wil ik ook Marc Smit en Esther van Cuijk bedanken voor hun kritische feedback en het nalezen van mijn verslag op spel- en typefouten. Ik wil ook mijn lieve ouders, mijn broertje en mijn partner bedanken voor al die uren dat ze met mij gespard hebben over mijn scriptie en voor hun morele steun.

Als laatste wil ik alle vrouwen die ik heb geïnterviewd bedanken. Zonder hun had dit onderzoek niet kunnen plaatsvinden. De zoektocht naar respondenten was tegen mij verwachting in moeilijker dan gedacht. Gelukkig is dit met de hulp van mijn omgeving toch gelukt. Ik had met elf respondenten een afspraak gemaakt. Eén van deze vrouwen moest onze afspraak afzeggen omdat zij door haar culturele achtergrond, religie en haar seksuele voorkeur was mishandeld. Dit ontzettende heftige nieuws gaf mij een realiteitscheck. Mijn tiende respondent, Karin, is bekeerd tot de islam. Zij had haar partner Samya meegenomen naar het interview. Samya zou in de eerste instantie niet meedoen met het interview, maar gaf na een paar vragen aan dat het interview haar emotioneel zo triggerde dat zij besloot om deel te nemen. Op deze manier kwam ik weer op elf respondenten uit. Alle respondenten hebben aangegeven erg dankbaar te zijn voor het interview, omdat ze het prettig vonden om hier open over te praten en het ze aan het denken heeft gezet over hun beweegredenen omtrent het meer of in mindere mate praktiseren van de rituele plichten. Hoewel door de vraagstelling van het interview de rituele plichten centraal stonden, draaide het in de interviews veelal over het gevoel van de respondenten. Het ging over hoe ze hun eigen positie als niet-hetero moslima binnen de islam zien, hoe hun omgeving op ze reageert en welke problemen dit met zich meebrengt. Opvallend is dat sommige respondenten de bronnen van de islam zo interpreteren dat homoseksualiteit niet zondig is en daardoor makkelijker hun niet-heteroseksualiteit accepteren en meer de rituele plichten lijken na te komen. Aan de andere kant zijn er respondenten die vinden dat ze zondigen en aangeven met zichzelf in de knoop te zitten. Er bestaat een groot verlangen onder de respondenten om met elkaar of andere gelijken in contact te komen. De respondenten hebben hun hart voor mij open gesteld. Ze hebben hun persoonlijke verhalen met mij gedeeld en hierdoor mijn eigen visie omtrent het onderwerp helpen te vormen.

Fleur Vennik

Veenendaal, 19 juli 2016

Samenvatting

Deze scriptie gaat over de veranderingen in praktisering van de islamitische rituele plichten door niet-hetero moslima's in Nederland nadat zij zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd. Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van diverse literatuurbronnen en zijn er elf semi-gestructureerde interviews afgenomen.

Aan de hand van N. Smart (1998, p. 314-315), R. Maqsood (2001, p. 43-72 en 154-174), H. Schouten (2007, p. 116-119 en 126-130) en W. Shepard (2014, p. 99-117) onderscheid ik de volgende rituele plichten: de geloofsbelijdenis, het dagelijks gebed, de armenbelasting, vasten tijdens de maand ramadan, de pelgrimstocht naar Mekka, maar ook naar Medina en Jeruzalem, de rituele reinheid, de herdenking van de geboortedag van de profeet, het gedenken van God, halal eten en diverse overgangsrituelen zoals de geboorterituelen, de besnijdenis, het huwelijk en begrafenisrituelen. M. Maliepaard en M. Gijsberts (2012, p. 71) schrijven dat niet iedereen die zich moslim noemt, per se deze rituele plichten nakomt.

Naar aanleiding van het onderzoek kan gesteld worden dat moslima's nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd minder de rituele plichten nakomen. Er is rekening gehouden met het feit dat er drie respondenten geïnterviewd zijn die tot de islam zijn bekeerd. Ze hebben voor deze bekering nooit islamitische plichten vervuld. Dit feit is meegewogen in de onderzoeksresultaten. Het Sociaal Cultureel Planbureau heeft in het rapport *Muslims in Nederland* (2012, p. 17-18) gebruik gemaakt van vier soorten van moslim-zijn, namelijk: praktiserend, in de privésfeer praktiserend, alleen het volgen van voedselvoorschriften, waar ook het vasten tijdens de ramadan onder valt en niet praktiserende moslims. Als deze categorieën worden aangehouden voor de respondenten die islamitisch waren voordat ze zich bewust waren van hun lesbische gevoelens kan er gesteld worden dat vijf respondenten praktiserend waren, één respondent in de privésfeer praktiserend was en drie respondenten alleen de voedselvoorschriften volgden. Momenteel is één respondent in de privésfeer praktiserend en volgen acht respondenten de voedselvoorschriften. Grote verschillen in het nakomen van de rituele plichten zijn vooral te zien in het uitspreken van de geloofsbelijdenis en de praktisering van het gebed en de rituele reinheid. Vóór de identificering als niet-hetero verrichtten zeven respondenten het gebed. Op dit moment verricht één respondent het gebed. Het vasten tijdens de ramadan, het suikerfeest, het offerfeest en halal eten wordt nagenoeg op dezelfde manier gepraktiseerd. De meeste respondenten geven aan dit vanuit huis mee te hebben gekregen, waardoor het onderdeel van hun identiteit is geworden. Het is onduidelijk of het verschil in de praktisering van de rituele plichten verband houdt met de niet-heteroseksualiteit.

Inhoudsopgave

PROLOOG	2
SAMENVATTING	3
INHOUDSOPGAVE	4
1 INLEIDING	5
1.1 AANLEIDING.....	5
1.2 HOOFD- EN DEELVRAGEN	6
1.3 BIJDRAGE EN RELEVANTIE.....	7
1.4 METHODE	7
1.5 ONDERZOEKSPOPULATIE.....	7
1.6 BEPERKINGEN.....	8
1.7 OPBOUW.....	9
2 DE RITUELE PLICHTEN VAN DE ISLAM	10
2.1 COLLECTIEVE VERSUS INDIVIDUELE BELEVING VAN RELIGIE.....	10
2.2 RITUELEN IN DE ISLAM.....	10
2.3 CATEGORIEËN VAN PRAKTISEREN	13
3 PRAKTISERING VAN DE ISLAMITISCHE RITUELE PLICHTEN DOOR NIET-HETERO MOSLIMA'S VOORDAT ZE ZICH BEWUST WAREN VAN HUN LESBISCHE GEVOELEN	14
3.1 RELIGIE IN DE OPVOEDING.....	14
3.2 NAKOMEN VAN DE RITUELE PLICHTEN VOOR HET BEWUST ZIJN VAN DE LESBISCHE GEVOELEN.....	14
3.3 PRAKTISEREN.....	15
4 PRAKTISERING VAN DE ISLAMITISCHE RITUELE PLICHTEN DOOR NIET-HETERO MOSLIMA'S	16
4.1 POSITIE ALS NIET-HETERO BINNEN DE ISLAM	16
4.2 NAKOMEN VAN DE RITUELE PLICHTEN NA HET BEWUST ZIJN VAN DE LESBISCHE GEVOELEN	17
4.3 PRAKTISEREN.....	19
5 CONCLUSIE	20
6 AANKNOPINGSPUNTEN VERVOLGONDERZOEK	22
7 BIBLIOGRAFIE	23
8 BIJLAGEN	25
8.1 INTERVIEW VERSIE 1	25
8.2 INTERVIEW VERSIE 2	26
8.3 DE RESPONDENTEN.....	28

1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de aanleiding van het onderzoek, de hoofd- en deelvragen, de bijdrage en relevantie, de methode, de onderzoekspopulatie, de beperkingen en de leeswijzer beschreven.

1.1 Aanleiding

Islam en homoseksualiteit zijn twee begrippen die voor veel mensen niet samengaan. Als moslima met een relatie met een vrouw is mij vaak gevraagd: “maar jij bent toch moslim?”, in de veronderstelling dat een “echte” moslima niet lesbisch kan zijn.

De islam is een religie met veel gezichten. De dominante opvatting binnen de islam is echter dat homoseksualiteit verboden is gesteld door de Koran en *hadith* (Maqsood, 2001, p. 130; Al-yaqeen, 2009). Het is voor dit onderzoek belangrijk om kort de betreffende delen uit deze bronnen aan te halen. Op deze manier kan er beeldvorming gecreëerd worden over de positie van niet-hetero moslima's binnen hun gemeenschap en religie.

Er zijn verscheidende verzen uit de Koran die aangehaald worden als het gaat om het verbod op homoseksualiteit. Verzen in de Nederlandse interpretatie die aangehaald worden omtrent het verbod op homoseksualiteit zijn: 7:80-82, 26:165-166, 27:54-55 en 29:28-29 (Siregar, 2001, p. 200, 491, 502 en 525). Deze verzen gaan vooral over de profeet Loeth die volgens de traditie naar Sodom ging en daar een gemeenschap ontmoette die sodomie pleegde. Loeth verzocht deze gemeenschap om hiermee te stoppen en de eenheid van God te aanvaarden (Kathir, 2006, p. 135).

Een hadith over homoseksualiteit is dat de Profeet heeft gezegd: “Er is niets waar ik meer voor vrees voor mijn Oemmah, dan de daad van het volk van Loeth.” En “Vervloekt is degene die geslachtsgemeenschap heeft met een dier, vervloekt is degene die de actie van de mensen van Loeth doet.” (Saleh, 2013). Andere hadith over homoseksualiteit gaan voornamelijk over het taboe dat er over is, bijvoorbeeld “Als iemand van jullie zich schuldig maakt aan enige immoraliteit, het is beter dat het verborgen blijft achter Gods gordijn, maar als hij het ons onthult, zullen wij zeker Gods wet op hem toepassen.” En “Iedere moslim wordt de veiligheid gegarandeerd, behalve zij die het verborgene openbaar maken. Zoiets kan zijn als iemand 's nachts iets heeft begaan en 's morgens, als God je gesluierd heeft, te zeggen: "Oh zo-en-zo! Ik deed gisteren dit-en-dat," Gods sluier weg te halen in de morgen nadien, nadat God je gesluierd had in de avond ervoor.” (Bukhari, sd).

1.1.1 Homoseksualiteit en de islamitische gemeenschap in Nederland

In 2001 werd Nederland het eerste land ter wereld waar homoseksuelen mochten trouwen. 93% van de Nederlanders vindt dat homoseksuelen vrij zijn om te leven zoals ze dat zelf willen, 4% van de Nederlanders wijst homoseksualiteit af (Vreeken, 2013). Op basis van deze gegevens kan gesteld worden dat Nederland tolerant is tegenover homoseksuelen.

In Nederland wonen er 825.000 moslims (2009) waarvan tweederde oorspronkelijk afkomstig is uit Marokko en Turkije. De overige moslims komen oorspronkelijk uit onder andere Afghanistan, Indonesië, Irak, Iran, Pakistan en Suriname (Maliopaard & Gijsberts, 2012, p. 44-45). Het is een tendens dat mensen anderen, maar ook zichzelf identificeren aan de hand van religie. Mensen afkomstig uit islamitische landen worden steeds vaker aangesproken op hun religieuze identiteit en tegelijkertijd heeft hun zelfidentificatie als moslim een grotere betekenis dan de etnische identificatie (Buitenlaar, 2008, p. 239). Het is onbekend hoeveel homoseksuelen islamitisch zijn.

W. Huijnk (2004, p. 45) heeft onderzoek verricht naar de acceptatie van homoseksualiteit door religieuze en etnische groepen in Nederland. 75% van de moslims zou het problematisch vinden als hun kind een homoseksuele relatie zou hebben. J.W. Duyvendak, D. Bos, en G. Hekma (2010, p. 320) schrijven dat de reden is dat religieuze en etnische minderheden homoseksualiteit meer afwijzen dan het landelijke gemiddelde, omdat het gezien wordt als afwijkend gedrag en een inbreuk is op de familie- en huwelijksnormen. Bij iemand die islamitisch is, is de kans dus groot dat er vanuit ouders, familie, de islamitische gemeenschap of door zelfstudie in de Koran of hadith is begrepen dat homoseksualiteit in de islam een zonde is en dus verboden. Vooral islamitische jongeren gebruiken

hun religie als zingevingkader (de Koning, 2008, p. 33). Hierdoor kan een homoseksuele moslim een gebrek aan verbondenheid of veiligheid voelen waardoor een negatief zelfbeeld ontstaat en getwijfeld wordt over de eigen identiteit, maar ook de identiteit als moslim. Iemand die openlijk uitkomt voor zijn homoseksualiteit kan bestempeld worden als zondaar of soms zelfs als geen (“echte”) moslim.

1.2 Hoofd- en deelvragen

Mijn hoofdonderzoeksvraag luidt:

Verandert de praktisering van de islamitische rituele plichten van niet-hetero moslima's in Nederland nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd, en in welke zin?

De volgende deelvragen zijn opgesteld om de hoofdonderzoeksvraag te beantwoorden:

- 1) Welke rituele plichten kent de islam?
- 2) Welke islamitische rituele plichten vervullen niet-hetero moslima's in Nederland voordat ze zichzelf als niet-hetero hadden geïdentificeerd?
- 3) Welke islamitische rituele plichten vervullen niet-hetero moslima's in Nederland?

1.2.1 Proces van de formulering van hoofd- en deelvragen

Er zijn diverse hoofdvragen geweest voordat deze geformuleerd is zoals hier boven gesteld. De eerste vier interviews zijn afgenomen op basis van een oude hoofdvraag. Om die reden omschrijf ik hoe de huidige hoofdvraag tot stand is gekomen.

In de tweede scriptiebijeenkomst, Gender en Diversiteit, georganiseerd door Anne-Marie Korte op 17 mei 2016 was mijn hoofdvraag, 'Geven lesbische moslima's in Nederland een andere invulling aan hun religie nadat ze uit de kast zijn, en in welke zin?' Tijdens deze bijeenkomst hebben wij gediscussieerd over de betekenis van *uit de kast*. Het werd duidelijk dat hier diverse invullingen aan kunnen worden gegeven. Tevens schrijven I. el Kaka en H. Kursun (2002, p. 17) dat het onder migrantengroepen niet altijd wenselijk is om *volledig* uit de kast komen. Zo zijn sommigen bijvoorbeeld wel open over hun homoseksuele gevoelens binnen hun vriendenkring, maar niet binnen de familie. Voor mijn onderzoek is het belangrijk dat de kandidaten lesbische gevoelens hebben en niet of dit met de omgeving wordt gedeeld. Wij zijn tot de conclusie gekomen dat *uit de kast* veranderd moest worden in 'geïdentificeerd'. Hiermee bedoel ik dat ze zich hierin herkennen (Van Dale, 2011). De nieuwe hoofdvraag was, 'Geven lesbische moslima's in Nederland een andere invulling aan hun religie nadat ze zichzelf als homoseksueel hebben geïdentificeerd, en in welke zin?'

In hoofdstuk 1.5 De onderzoekspopulatie staat onder andere dat vrouwen die mee willen doen aan het onderzoek zichzelf moeten beschouwen als moslim en lesbienne. Echter, toen ik tijdens de eerste twee interviews vroeg hoe ze hun eigen seksuele identiteit omschreven noemden beiden zichzelf niet per se lesbisch. Ze voelen zich wel meer aangetrokken tot vrouwen dan tot mannen, maar sluiten niet uit dat ze ooit verliefd worden op een man of een relatie krijgen met een man. Naar aanleiding hiervan heb ik 'lesbisch' veranderd in 'niet-hetero'. De nieuwe hoofdvraag was, 'Geven niet-hetero moslima's in Nederland een andere invulling aan hun religie nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd, en in welke zin?'

Na het indienen van mijn Plan van aanpak kreeg ik feedback van Marco Derks en Nico Landman. Beiden vonden *invulling aan religie* erg breed. Op dat moment had ik vier interviews (versie 1, zie bijlage 1) afgenomen en uitgewerkt. Om zowel de uitkomsten van deze interviews bruikbaar te houden voor het onderzoek en de tips van de beoordelaars mee te nemen, is de volgende hoofdvraag opgesteld, 'Verandert de praktisering van de islamitische rituele plichten van niet-hetero moslima's in Nederland nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd, en in welke zin?' Ik heb

een nieuw interview opgesteld waarin de praktisering van de rituele plichten centraal werd gesteld. De overige interviews zijn volgens versie 2 (bijlage 2) afgenomen.

1.3 Bijdrage en relevantie

Moslams, maar ook homoseksuelen, behoren tot de minderheid in Nederland. Moslams die homoseksueel zijn, zijn dus een minderheid binnen een minderheid. Hiernaast speelt intersectioneel denken ook nog een rol. De maatschappelijke positie van mannen en vrouwen wordt bepaald door de sociale rollen die aan het geslacht worden gekoppeld en dat uitsluitingservaringen van etnische minderheidsvrouwen, welke ontstaan door etniciteit, sekse, seksuele oriëntatie en *de outing* hiervan, de weg in de samenleving bepalen (Arikoglu, Scheepers, Koranteng Kumu, 2014, p. 4). Als we het hebben over vrouwen, die moslima zijn, bij wie de kans groot is dat de *roots* niet in Nederland liggen én lesbische gevoelens hebben, spreken wij dus over een erg kleine en kwetsbare groep in Nederland.

Er zijn al vele onderzoeken gedaan naar homoseksuele moslams en zelfs enkele specifiek naar lesbische moslima's. In de meeste onderzoeken wordt de nadruk gelegd op hun plek in de samenleving of eigen gemeenschap en waarom ze deze gevoelens wel/niet delen en met wie. Zoals in de probleemstelling beschreven kan de manier waarop de bronnen van de islam over homoseksualiteit interpreteren, maar ook de houding van de omgeving jegens homoseksualiteit, ervoor zorgen dat de religie anders wordt beleefd en men de rituele plichten anders gaat naleven. Om deze reden is onderzocht in welke zin er door deze kleine, kwetsbare en nog vrij onbelichte groep van niet-hetero moslima's een verandering optreedt omtrent de praktisering van de rituele plichten in Nederland, nadat ze zich als niet-hetero hebben geïdentificeerd.

1.4 Methode

Om de deelvragen te kunnen beantwoorden, is gekozen voor twee methodes. Eerst heeft er een literatuuronderzoek plaatsgevonden. Ik heb gekozen voor een literatuuronderzoek zodat ik mij eerst kon inlezen in het onderwerp islam en homoseksualiteit en nieuwe ideeën op kon doen. Vervolgens is de literatuur gebruikt om deelvraag 1 te beantwoorden en het antwoord is tevens de fundering voor het ontstaan van de interviewvragen. Om deelvraag 2 en 3 te beantwoorden is ervoor gekozen om kwalitatief onderzoek uit te voeren. Volgens H. Boeije (geciteerd in Evers, 2015, p. 18) zijn kwalitatieve onderzoeksmethoden:

“...strategieën voor de systematische verzameling, organisatie en interpretatie van tekstueel materiaal dat is verkregen door gesprekken of observaties met het doel concepten te ontwikkelen die ons helpen om sociale verschijnselen in hun natuurlijke context te begrijpen met de nadruk op betekenissen, ervaringen en gezichtspunten van alle betrokkenen.”

Religie en seksualiteit zijn onderwerpen die als privé gezien kunnen worden en gevoelig kunnen liggen. Hierom is gekozen om interviews te houden zodat de mening en opvattingen van de vrouwen achterhaald konden worden. De interviews waren semi-gestructureerd. Er was een vastgestelde vragenlijst, zie bijlage 1 en 2, waardoor de resultaten beter vergelijkbaar zijn. Tijdens de interviews is veel doorgevraagd en was er ruimte voor hun eigen inbreng zodat de beleving van de geïnterviewde voorop stond (Kallenberg, Koster, Scheepsma & Onstenk, 2007, p. 215). Voor de interviews heb ik geprobeerd elke respondent zoveel mogelijk op haar gemak te stellen en heb ik getracht zowel bewust te zijn van mijn verbale als mijn non-verbale communicatie. De interviews zijn met toestemming van de geïnterviewden opgenomen met behulp van een mobiele telefoon. Het is zeer gebruikelijk dat men een mobiele telefoon op tafel heeft liggen waardoor ik denk dat dit geen belemmering is geweest.

1.5 Onderzoekspopulatie

De voorwaarden waar respondenten aan moesten voldoen om mee te doen aan het onderzoek waren: woonachtig in Nederland en vrouw (formele eisen). Daarnaast moet zij zichzelf beschouwen als

moslim en zichzelf als niet-hetero geïdentificeerd hebben of er moet sprake zijn van lesbische gevoelens (informele eisen). De mate van religiositeit, stroming etc. waren geen meetlat. Tevens was het ook niet belangrijk dat zij (gedeeltelijk) *uit de kast* moest zijn gekomen.

In de eerste instantie was het de bedoeling dat ik tien interviews zou afnemen. Ik heb uiteindelijk elf interviews afgenomen. In mijn eigen netwerk heb ik drie personen die aan bovenstaande voorwaarden voldoen. Ik heb hun benaderd en ze wilden graag meewerken. Via hen is er een sneeuwbal effect ontstaan en heb ik nog twee respondenten gevonden. Via andere kennissen die ik over mijn onderzoek heb verteld, heb ik één respondent gevonden. Marco Derks, mijn afstudeerbegeleider, heeft mij in contact gebracht met Fayaaz Joemmanbaks en via hem ben ik met drie respondenten in contact gekomen. Ik heb oproepen geplaatst op diverse social media. Via mijn oproep op de website van het tijdschrift *Zij aan zij* heb ik twee respondenten gevonden en één van hen heeft haar vrouw meegenomen naar het interview. Zij besloot tijdens het interview dat ze ook deel wilde nemen aan het interview.

De onderzoekspopulatie bestaat uit elf vrouwen die zichzelf zowel als moslim en als niet-hetero hebben geïdentificeerd. Zeven respondenten wonen in de randstad. De overige respondenten komen uit middelgrote steden in het zuidoosten van Nederland. Hoewel alle vrouwen in Nederland zijn geboren, hebben ze diverse culturele achtergronden. Het Sociaal Cultureel Planbureau bracht het rapport *Moslims in Nederland* (2012, p. 44-45) uit waarin de herkomst van moslims in Nederland werd beschreven. Op basis hiervan is onderstaande tabel gemaakt. Zoals uit onderstaande tabel blijkt, zijn de respondenten niet representatief voor de moslim-populatie in Nederland.

	Moslims naar land van herkomst (%)	Culturele achtergrond van de respondenten (%)
Marokkaans	36 %	45 %
Turks	35 %	18 %
Surinaams	4 %	18 %
Overige	23 %	9,5 %
Autochtone Nederlanders	2 %	9,5 %

Zoals later beschreven in hoofdstuk 4.1.1 worden homoseksuele gevoelens meestal tijdens de puberteit/de adolescentie ontdekt. Inclusief de puberteit kan er volgens de theorie van Erikson nog de fase van de vroege volwassenheid, de middelbare volwassenheid en de late volwassenheid plaatsvinden (Oden, 2010). Ik heb geen respondenten geïnterviewd die in de puberteit/de adolescentiefase zaten. Negen respondenten zijn twintigers en verkeren momenteel in de fase van vroege volwassenheid. Twee respondenten zijn beiden 36 jaar en verkeren in de fase van middelbare volwassenheid. Tenslotte heb ik geen respondenten gevonden die in de late volwassenheidsfase zaten.

Zoals eerder beschreven zijn religie en seksualiteit onderwerpen die als privé gezien kunnen worden en gevoelig kunnen liggen. Om deze reden heb ik bij het benaderen van de vrouwen aangegeven dat het interview anoniem is. Voor dit onderzoek heb ik ze een pseudoniem gegeven. Een overzicht van de pseudoniemen met datum van het interview, woonplaats, leeftijd, culturele achtergrond, leeftijd waarop de lesbische gevoelens werden ontdekt en de benaming van de eigen seksuele identiteit is te vinden in bijlage 3.

1.6 Beperkingen

Dit onderzoek kent enkele beperkingen. De onderzoeksresultaten zijn niet representatief voor alle niet-hetero moslima's in Nederland. Ik heb slechts elf niet-hetero moslima's geïnterviewd. Tevens was er te weinig diversiteit, zoals beschreven in paragraaf 1.5, in de onderzoeksgroep. De zoektocht naar respondenten voor dit onderzoek was moeizaam. Ik heb geprobeerd om een zo representatief mogelijke onderzoeksgroep op te zetten door onder andere diverse organisaties en mensen te benaderen. In verband met de tijd die gesteld is voor dit onderzoek heb ik op elke aanmelding om deel te

nemen aan het onderzoek mijn akkoord geven. Het gevolg hiervan is dat mijn onderzoeksgroep niet representatief is qua culturele achtergrond en leeftijd.

De sfeer tijdens de interviews was erg vertrouwelijk, de vrouwen zijn open geweest en hebben gedetailleerd hun verhaal verteld. Er moet echter rekening worden gehouden met eventuele misleiding in de interviews. Wellicht heb ik onbewust de respondenten beïnvloed door de manier van vragen stellen en/of non-verbale communicatie. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat de respondenten sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven, informatie hebben achtergehouden of bewust foutieve informatie hebben gegeven. Ik heb dit geprobeerd te ondervangen door een proefinterview te houden en vervolgens samen met de geïnterviewde de vragen en mijn houding te analyseren. Vóór maar ook tijdens de interviews heb ik geprobeerd de respondenten zoveel mogelijk op hun gemak te stellen.

Achteraf heb ik geconcludeerd dat de gestelde voorwaarden voor het onderzoek niet correct waren. Ik heb drie respondenten geïnterviewd die bekeerd zijn tot de islam. Twee van hen hebben om deze reden voor het bewust zijn van hun lesbische gevoelens nooit islamitische plichten vervuld. Dit feit is echter wel meegewogen in de onderzoeksresultaten.

1.7 Opbouw

In het tweede hoofdstuk wordt deelvraag één, 'Welke rituele plichten kent de islam?' beantwoord. Dit hoofdstuk schetst welke rituele plichten de islam kent en beschrijft deze. De rituele plichten die zijn gevonden, vormen de basis van de volgende hoofdstukken. In het derde hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de tweede deelvraag, 'Welke islamitische rituele plichten vervulden niet-hetero moslima's in Nederland voordat ze zichzelf als niet-hetero hadden geïdentificeerd?'. Deelvraag drie, 'Welke islamitische rituele plichten vervullen niet-hetero moslima's in Nederland?' wordt beantwoord in het vierde hoofdstuk. Er zal centraal staan hoe ze in dit stadium in hun leven de rituele plichten van de islam praktiseren. De conclusie van het onderzoek staat in het vijfde hoofdstuk. Hier worden hoofdstuk 3 en 4 met elkaar vergeleken om zo een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van dit onderzoek, 'Verandert de praktisering van de islamitische rituele plichten van niet-hetero moslima's in Nederland nadat zij zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd, en in welke zin?' Tevens worden de resultaten van het onderzoek geëvalueerd. In het zesde hoofdstuk worden aanbevelingen gedaan voor mogelijk vervolgonderzoek. Na het laatste hoofdstuk vindt u de bibliografie en de bijlagen.

2 De rituele plichten van de islam

In dit hoofdstuk wordt de collectieve versus individuele beleving van religie beschreven, maar ook een beschrijving van de islamitische rituelen en de diverse categorieën van praktiseren.

2.1 Collectieve versus individuele beleving van religie

In de jaren zestig was er sprake van twee bijzondere ontwikkelingen. Aan de ene kant was er sprake van ontkerkelijking en individuele beleving van religie door Nederlanders en tegelijkertijd kwamen er veel islamitische migranten die hun religie juist collectief beleefden. Er is veel gespeculeerd over de oorzaken en de gevolgen van de ontkerkelijking. Ondanks de ontkerkelijking is religie niet helemaal verdwenen, maar kan er geconstateerd worden dat deze minder collectief beleefd wordt en, volgens religieuzen maar ook niet-religieuzen, vaker behoort tot het privédoein (Beekers, 2007, p. 152). 90% van de Nederlanders vindt dan ook dat je religieus kan zijn zonder naar de kerk te gaan (Wilterdink & Heerikhuizen (red.), 2009, p. 152). 1/3 van de bevolking bidt dagelijks en het geloof in een bestaan na de dood is gestegen (Pott, sd). Een ander fenomeen in de jaren 60 was de komst van islamitische migranten uit Marokko en Turkije. 2/3 van de moslims in Nederland heeft een Marokkaanse of Turkse achtergrond (Maliepaard & Gijsberts, 2012, p. 44). In de landen van herkomst werd religie collectief beleefd en was religie verbonden met alle facetten van het leven. M. Maliepaard en M. Gijsberts (2013) vragen zich echter af of er wel gesproken kan worden van ontkerkelijking, want hoewel er een afname van kerkbezoek is onder autochtone Nederlanders, zijn moskeebezoeken onder allochtonen juist toegenomen.

2.2 Rituelen in de islam

N. Smart (1998, p. 15-24) schrijft dat religie diverse dimensies kent, namelijk de praktische rituele dimensie, de emotionele of ondervindingsdimensie, de verhalende of mythische dimensie, de doctrinaire dimensie, de morele dimensie, de sociale of institutionele dimensie en de materiële dimensie. Er is gekozen om enkel één dimensie te behandelen. De reden hiervan is dat het onderzoek niet voldoende ruimte en tijd biedt om alle dimensies te onderzoeken. In verband met de vier eerste afgenomen interviews, volgens interview versie 1, is gekozen voor de praktische rituele dimensie zodat de uitkomsten van deze interviews bruikbaar bleef. 'Ritueel' kent diverse definities. Voor dit onderzoek zal de definitie gebruikt worden die gesteld is door F. Bowie (2006, p. 140): "Prescribed formal behaviour for occasions not given over to technical routine, having reference to beliefs in mystical (or non empirical) beings or powers regarded as the first and final causes of all effects." Moslims hebben een sterk gevoel van betrokkenheid bij de moslimidentiteit, maar dit zegt weinig over de beleving van religie (Maliepaard & Gijsberts, 2012, p. 71) en hoewel de islam een belangrijk referentiepunt in het leven van moslims is, betekent dat niet dat elke moslim zich per se intensief met religie bezighoudt of dat men ook de islamitische plichten en voorschriften naleeft (Strijp, 1997, p. 416-417).

N. Smart (1998, p. 314-315) noemt de vijf zuilen van de islam als de praktische rituele dimensie. Dit is de geloofsbelijdenis, dagelijks gebed (en vrijdaggebed), armenbelasting, vasten tijdens de maand ramadan en de pelgrimstocht naar Mekka. W. Shepard (2014, p. 99-117) heeft in *Introducing Islam* een hoofdstuk gewijd aan rituelen en ceremonies. Naast de vijf zuilen beschrijft hij: de rituele reinheid, de pelgrimstochten naar Medina en Jeruzalem, de geboortedag van de profeet, gedenken van God en halal eten. Tevens beschrijft hij ook overgangsrutuelen zoals de geboorterituelen, de besnijdenis en het huwelijk. R. Maqsood (2001, p. 154-174), maar ook H. Schouten (2007, p. 126-130) hebben in hun boek een hoofdstuk gewijd aan overgangsrutuelen. Ze schrijven over dezelfde overgangsrutuelen als W. Shepard (2014, p. 114-115), maar benoemen daarbij ook nog de begrafeniserituelen.

De bovenstaande beschreven rituelen zijn niet gelijksoortig. De vijf zuilen kunnen namelijk als belangrijker worden onderschreven, omdat ze als de fundering van de islam worden gezien (Saalih' Al-'Oethaymien, 2006, p. 28; Shepard, 2014, p. 99). Ze vervullen een belangrijke plek in de islam en in

het (dagelijkse) leven van moslims. Voor een aantal beschreven rituelen kent de islam onderscheid in de praktisering tussen man en vrouw. Indien er een verschil is, zal deze worden omschreven bij het betreffende ritueel.

De geloofsbelijdenis ofwel de *shahada* is: "Er is geen God behalve Allah en Mohammed is zijn boodschapper" en moet iedere moslim minimaal één keer in zijn leven uitspreken (Smart, 1998, p. 101). Volgens R. Maqsood (2001, p. 43) draait het bij het uitspreken van de geloofsbelijdenis niet alleen om de woorden, maar ook om de juiste intentie. Bij het uitspreken van de geloofsbelijdenis moet de persoon van plan zijn om zijn leven in dienst van God te stellen.

Het gebed ofwel de *salat* is een gestructureerde vorm van aanbidding, bestaande uit woorden en handelingen. Het gebed vereist reinheid, zoals later wordt omschreven. Voor vrouwen betekent dit ook dat ze een hoofddoek moeten dragen. Er zijn diverse gebeden zoals de dagelijkse vijf gebeden, het vrijdaggebed, maar ook feestgebeden, vergiffenisgebeden en andere. Met het gebed worden meestal de vijf dagelijkse gebeden bedoeld. Dit ritueel wordt voorgeschreven door de koran (Shepard, 2014, p. 101) en is volgens een hadith van de profeet Mohammed zelfs een daad die God het meest behaagt (Maqsood, 2001, p. 45). De vijf dagelijkse gebeden mogen thuis of in de moskee worden uitgevoerd. Voor het vrijdaggebed wordt vooral van mannen verwacht dat ze aanwezig zijn in de moskee om gezamenlijk het gebed te kunnen verrichten, tevens wordt er dan ook een preek door de imam gegeven (Schouten, H., 2007, p. 117). De Koning (2005, p. 58-59) schrijft dat - hoewel de moskee het centrum van religiebeleving is - dit voor vrouwen toch anders is omdat ze niet geacht worden in de moskee te bidden en dit ook niet altijd kunnen in verband met de rituele reinheid die daarvoor vereist wordt. De moskee kent wel andere activiteiten waar vrouwen aan deelnemen, zoals koranlessen. Toch impliceert dit dat de beleving van religie voor islamitische vrouwen een ander karakter heeft dan die van mannen. Het in mindere mate bezoeken van de moskee door vrouwen wordt gecompenseerd door het verrichten van goede daden, het gedenken van God, het lezen van de Koran en het geven van aalmoezen. Zowel het moskeebezoek als de enkele daden die ter compensatie verricht kunnen worden, zullen in het interview worden opgenomen.

De armenbelasting ofwel de *zakat* heeft als doel dat de gemeenschap zorgt voor het welzijn van de minderbedeelden (Smart, 1998, p. 315). Het betalen van armenbelasting wordt niet gezien als liefdadigheid, maar als een plicht. De islam stelt dat men hierover verantwoording moet afleggen op de dag des oordeels (Schouten, H., 2007, p. 118). De armenbelasting moet betaald worden door iedereen die over een bepaald minimuminkomen beschikt en bedraagt 2,5% per jaar over zijn inkomen (Maqsood, 2001, p. 56). In het islamitisch recht is specifiek uitgewerkt wat er allemaal onder inkomen wordt verstaan.

Onder *saum* wordt het vasten tijdens de maand *ramadan* verstaan. De ramadan is de negende maand in de islamitische jaarkalender. Tijdens deze maand wordt van moslims vanaf de puberteit verwacht, wier gezondheid het toelaat, om tussen zonsopgang en zonsondergang te vasten. Het vasten houdt in dat men zich onthoudt van eten, drinken, roken en seksuele omgang tussen zonsopgang en zonsondergang. Het doel van het vasten is innerlijke zuivering en solidariteit met de arme mensen. (Schouten, H., 2007, p. 118). Het wordt moslims vanaf de puberteit, wier gezondheid het toelaat, verwacht dat ze meedoen aan het vasten. Echter, vrouwen die menstrueren, zwangere vrouwen en vrouwen die borstvoeding geven worden hiervan vrijgesteld (Schouten, H., 2007, p. 119). Dit kan later worden ingehaald, maar indien de financiën het toelaten wordt er geadviseerd per gemiste dag twee maaltijden voor een arme te bekostigen (Maqsood, 2001, p. 59). Deze maand wordt afgesloten met het suikerfeest ofwel *Id-ul-Fitr* (Shepard, 2014, p. 109).

Indien de financiën en gezondheid het toelaten, is elke moslim verplicht om de pelgrimstocht, ofwel de *hadj*, minimaal één keer in het leven te maken. De pelgrimstocht naar Mekka vindt plaats in de twaalfde islamitische maand, *Dhul Hidja*, en duurt zeven dagen waarin diverse ceremonies plaatsvinden. De pelgrimstocht wordt afgesloten met het offerfeest ofwel *Id-ul-Adha*. Tijdens het offerfeest staat het verhaal van Ibrahim die zijn zoon aan God wilde offeren, maar waarbij God ingreep en toch om een ram vroeg, centraal. Moslims over de hele wereld, ongeacht of men de pelgrimstocht heeft gemaakt, herdenken dit verhaal en offeren in de naam van God. Indien men de pelgrimstocht niet in deze maand maakt, maar in een andere maand wordt dit niet de *hadj*, maar de

oemra genoemd. Andere pelgrimstochten in de islam zijn die naar de twee andere heilige steden van de islam, Jeruzalem en Medina. Jeruzalem wordt al sinds de vroege islam door pelgrims bezocht op hun tocht naar Mekka. Moslims bezoeken in Medina vaak het graf van de profeet Mohammed (Shepard, 2014, p. 110-113). Het is vrouwen in de islam niet toegestaan om zonder haar man of een *mahram* te reizen. De *mahram* is een direct familielid van de vrouw. Vrouwen die geen man of een *mahram* hebben kunnen dus geen pelgrimstocht maken, alhoewel er volgens diverse rechtsscholen gesteld is dat de groep van een moslim-reisorganisatie als *mahram* kan dienen (Khuttab, 2006, p. 18).

Voor diverse rituelen, zoals bijvoorbeeld het gebed, is rituele reinheid vereist. Afhankelijk van de staat van onreinheid kan men de kleine wassing (*woedhu*) of de grote wassing (*ghusl*) verrichten. Deze wassingen kennen een gestructureerde vorm, bestaande uit woorden en handelingen. De rituele reinheid kan verbroken worden als men bijvoorbeeld in contact is geweest met urine, bloed, honden of alcohol (Shepard, 2014, p. 110). Bloed zorgt ervoor dat je geen rituele reinheid hebt. Vrouwen die een kraambloeding hebben of menstrueren kunnen dus geen rituele reinheid hebben (Khuttab, 2006, p. 22-28).

De geboorte van de profeet wordt herdacht op de twaalfde dag van de derde maand, Rabi'ul-Akhir, van de islamitische jaarkalender. Deze dag wordt door de diverse groepen binnen de islam verschillend herdacht. In de meeste ceremonies wordt echter de koran gereciteerd (Shepard, 2014, p. 113).

Het gedenken van God kan in een groep of individueel en op diverse manieren. De meeste gestroomlijnde vorm is de gebedskralenketting, *sihba*, die sommige moslims gebruiken (Shepard, 2014, p. 116). Het gedenken van God kan door vrouwen ter compensatie worden gedaan, doordat ze minder de moskee bezoeken dan mannen (de Koning, 2005, p. 58-59). Om deze reden zal het gedenken van God als open vraag in het interview worden opgenomen.

De islam kent regels over wat moslims wel (*halal*) dan niet (*haram*) mogen eten en drinken. Daarnaast moeten dieren die *halal* zijn ook *halal* geslacht worden (Shepard, 2014, p. 116).

R. Maqsood (2001, p. 154-174) en H. Schouten (2007, p. 126-128) noemen diverse overgangsrituelen, namelijk geboorterituelen, de besnijdenis, het huwelijk en begrafenisrituelen. Overgangsrituelen markeren vaak een moment waarop er een verandering in sociale status plaatsvindt. Rondom de geboorte van een baby zijn er diverse rituelen. Zo wordt bijvoorbeeld na de geboorte de oproep van het gebed en de geloofsbelijdenis in de oren van de baby gefluisterd. Een ander ritueel is dat de baby na zeven dagen wordt kaalgeschoren en dat het gewicht van het haar uitbetaald wordt in aalmoezen (Maqsood, 2001, p. 154). Voor dit onderzoek is het niet interessant of dit bij de geboorte van de respondenten is gebeurd, omdat dit geen eigen keuze is geweest. Voor het onderzoek is het wel interessant of de vrouwen die kinderen hebben dit ritueel hebben uitgevoerd bij hun kinderen. De leeftijd waarop de besnijdenis moet worden uitgevoerd staat niet vast, maar is meestal voor het tiende levensjaar. Na de besnijdenis wordt vaak een feest gegeven (Maqsood, 2001, p. 156). Vrouwenbesnijdenis wordt door veel moslims afgekeurd, maar kan wel voorkomen (Schouten, H., 2007, p. 127). Vrouwenbesnijdenis komt voor in landen als Egypte, Somalië en Nigeria. Vrouwenbesnijdenis is in Nederland verboden (Pharos expertisecentrum gezondheidsverschillen, n.d.). Dit onderdeel is niet als standaard opgenomen in mijn interview en zou enkel gevraagd worden aan respondenten afkomstig uit deze landen. Echter, ik heb geen respondenten gehad van wie hun culturele achtergrond in één van deze landen lag. Trouwen wordt gezien als een belangrijk onderdeel van het geloof. Ceremonies omtrent het huwelijk zijn de bruidsschat van de man voor de vrouw, de huwelijksplechtigheid waar onder andere de koran wordt gereciteerd en het huwelijksfeest (Maqsood, 2001, p. 158-160). In de islam wordt homoseksualiteit over het algemeen niet toegestaan en dus ook homoseksuele huwelijken niet. Voor moslims is het begrafenisritueel ook een overgangsritueel, omdat ze geloven in het hiernamaals. Indien mogelijk wordt voor de dood nog de geloofsbelijdenis uitgesproken of in het oor gefluisterd. Op het sterfbed wordt de persoon op zijn rechterzijde gedraaid met zijn hoofd richting Mekka. Na het overlijden wordt de rituele wassing verricht en de persoon in een lijkwade gewikkeld. Er vindt een speciaal ritueel grafgebed plaats. Moslims worden begraven

(Maqsood, 2001, p. 172-173; Schouten, H., 2007, p. 128). Dit ritueel wordt niet besproken in dit onderzoeksrapport, omdat dit ritueel niet door de respondent zelf wordt uitgevoerd, maar door de nabestaanden.

2.3 Categorieën van praktiseren

Het Sociaal Cultureel Planbureau bracht het rapport *Muslims in Nederland* (2012, p. 45-50) uit waarin een hoofdstuk gewijd is aan het beleven en belijden van religie. Er worden diverse manieren gepresenteerd om invulling aan religie te geven. Een aantal van deze manieren vallen onder de rituele plichten zoals bidden, moskeebezoek, vasten tijdens de ramadan en halal eten, maar ook het dragen van de hoofddoek, zoeken van informatie over het geloof en praten over het geloof. Het dragen van de hoofddoek wordt voorgeschreven aan islamitische vrouwen (Khuttab, 2006, p. 31). Zoals al eerder genoteerd leven niet alle moslims alle islamitische plichten en voorschriften na (Strijp, 1997, p. 416-417) en zo draagt dus niet elke moslima een hoofddoek. Moslima's die bidden dragen tijdens het gebed vaak wel een hoofddoek, zo ook als ze de moskee bezoeken. Het dragen van de hoofddoek is een belangrijke plicht in de islam, maar dit is geen ritueel en zal om deze reden niet onderzocht worden of en wanneer de respondenten dit praktiseren. In het rapport *Muslims in Nederland* (2012, p. 17-18) wordt op basis van deze manieren van invulling aan religie gesteld dat er vier categorieën moslims zijn; praktiserende moslims, in de privésfeer praktiserende moslims, moslims die alleen de voedselvoorschriften volgen en niet-praktiserende moslims (die zichzelf dus wel als moslims beschouwen). Iemand behoort tot de praktiserende moslims als de moskee wordt bezocht, er dagelijks wordt gebeden, men halal eet en als men meedoet aan de ramadan. Het verschil tussen de praktiserende moslims en in de privésfeer praktiserende moslims is dat in de privésfeer praktiserende moslims niet naar de moskee gaan. Onder de moslims die alleen de voedselvoorschriften volgen, worden de moslims gerekend die halal eten en vasten tijdens de ramadan. Tot de niet-praktiserende moslims worden de moslims gerekend die niet de rituele plichten praktiseren, maar zichzelf wel als moslims beschouwen.

3 Praktisering van de islamitische rituele plichten door niet-hetero moslima's voordat ze zich bewust waren van hun lesbische gevoelens

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe moslima's de islamitische rituelen plichten praktiseerden voordat zij zichzelf als niet-hetero hadden geïdentificeerd. Het is belangrijk om tijdens dit hoofdstuk te onthouden dat de moslima's toen tussen de 11 en 21 jaar waren. Om deze reden wordt allereerst de rol van religie in de opvoeding behandeld. Vervolgens wordt er per rituele plicht bekeken hoe deze door de respondenten werd gepraktiseerd en wordt er geschetst binnen welke categorie van praktiseren ze vallen.

3.1 Religie in de opvoeding

Zeven van de elf respondenten geven aan dat de islam een grote rol in de opvoeding heeft gespeeld. Zo zegt Maryam: "Het (islam) is onderdeel van mijn identiteit door mijn opvoeding. Vanaf mijn geboorte is het al onderdeel van mijn leven geweest." Religie wordt veelal, doordat het een onderdeel van de opvoeding is, vanuit huis meegegeven. Dit gebeurt onder andere doordat kinderen hun ouders observeren zoals bijvoorbeeld bij het bidden, maar ook door gedragsregels (Maliepaard & Gijsberts, 2012, p. 56). Vijf van de elf respondenten zijn van origine Marokkaans. Marokkaanse ouders gebruiken hun eigen opvoeding als referentiekader om hun kinderen op te voeden. De eerste generatie Marokkanen ervoeren het opvoeden van hun kinderen in Nederland als moeilijk, omdat de normen en waarden in Nederland anders zijn en het daardoor moeilijk is om het geloof over te brengen (Pels, 1998, p. 146). Zowel in Marokkaanse (Pels, 1998, p. 126). als in Turkse gezinnen wordt de kennis van religie vaak niet thuis overgebracht, maar bijvoorbeeld in de moskee of via andere islamitische organisaties (Sunier, 1996, p. 179). Een respondent geeft aan dat de islam slechts een kleine rol in haar opvoeding heeft gespeeld, omdat zij op jonge leeftijd in een Nederlands pleeggezin terecht kwam. Drie respondenten zijn bekeerd tot de islam, waardoor de islam geen rol heeft gespeeld in de opvoeding.

3.2 Nakomen van de rituele plichten voor het bewust zijn van de lesbische gevoelens

In deze paragraaf zal per rituele plicht, zoals deze is beschreven in hoofdstuk 2.2, worden beschreven in hoeverre de moslima's deze vervulden. De meeste respondenten hebben hun niet-heteroseksualiteit ontdekt tussen hun 11e en 15e levensjaar. Twee respondenten ontdekten dit later, één respondent heeft ontdekt dat zij niet-hetero was toen zij 18 jaar was en de ander op 21-jarige leeftijd.

De geloofsbelijdenis moet minimaal één keer in het leven zijn uitgesproken. Het uitspreken van de geloofsbelijdenis is tevens een onderdeel van het gebed en de rituele wassing. De respondenten die vanuit huis islamitisch zijn hebben de geloofsbelijdenis weleens uitgesproken. Alhoewel Nabila bekeerd is tot de islam heeft zij de geloofsbelijdenis wel voor het bewust zijn van haar lesbische gevoelens uitgesproken. Joyce wist toen zij 15 jaar was dat zij niet-hetero was, maar is bekeerd tot de islam toen zij 22 jaar was. Zij heeft samen met Karin, die op elfjarige leeftijd wist dat ze niet-hetero was en op haar 35^e bekeerd is tot de islam, geen geloofsbelijdenis uitgesproken voordat ze zichzelf als niet-hetero had geïdentificeerd.

Zeven van de elf respondenten hebben weleens het gebed verricht. Vier respondenten deden dit frequent, zoals bijvoorbeeld Nabila: "Ik ging de deur niet uit zonder dat ik had gebeden". De andere twee respondenten die bekeerd zijn hebben niet het rituele gebed verricht. Vijf respondenten geven aan regelmatig de moskee te hebben bezocht. Maryam, Hayet, Sena en Rania vertelden dat ze vooral met hun ouders meegingen, maar ook om Arabisch/koranles te volgen. Nabila en Rania bezochten de moskee ook, omdat ze daar lezingen bijwoonden. Hoewel Dounia weleens in de moskee is geweest, kwam zij daar niet om te bidden of les te volgen. Zes van de elf respondenten lazen

de Koran. Vier respondenten gingen naar de moskee om daar Arabisch/koranles te volgen en lazen daar dus de Koran. Melika en Nabila lazen de Koran thuis voordat ze gingen slapen.

Geen van de respondenten betaalde armenbelasting. De respondenten waren tussen de 11 en 21 jaar toen ze zich bewust waren van hun lesbische gevoelens. Het is rond deze leeftijd niet gebruikelijk dat de armenbelasting wordt betaald, omdat een minimaal inkomen vereist is.

Bijna alle respondenten die een islamitische opvoeding hebben genoten, hebben gevast. Samya is de enige uitzondering. Ze is wel islamitisch opgevoed, maar deed hier niet aan mee. Nabila is niet islamitisch opgevoed, maar heeft op haar 13^e voor het eerst gevast tijdens de ramadan. Rondom deze leeftijd is het gebruikelijk om te beginnen met het vasten tijdens de ramadan (Maqsood, 2001, p. 59). Het suikerfeest werd door alle respondenten die een islamitische opvoeding hebben genoten gevierd. Nabila geeft aan dat ze het niet vierde, maar wel in de ochtend naar de moskee ging voor het gezamenlijke gebed.

Geen van de respondenten is op pelgrimstocht geweest. Alle respondenten die vanuit huis islamitisch zijn opgevoed hebben wel jaarlijks het offerfeest gevierd.

Zeven van de elf respondenten verrichtten het gebed waarvoor de rituele wassing is vereist. Melika en Dounia hebben geleerd dat ze de rituele wassing elke keer dat ze douchen, moeten verrichten. In totaal waren er dus acht respondenten die de rituele wassing hebben verricht.

Geen enkele respondent heeft de geboorte van de profeet herdacht. Rania zegt: "Nou, er wordt altijd wel gezegd wanneer het is, maar ik stond er niet echt bij stil."

Joyce en Karin zijn na hun puberteit bekeerd tot de islam en hebben God niet gedacht voordat zij hun niet-heteroseksualiteit hadden vastgesteld. De overige negen respondenten hebben dit wel gedaan, maar op diverse manieren. Zeven respondenten hebben het gebed verricht. Melika verrichtte niet het gebed, maar las net als Nabila elke dag in de Koran. Dounia en Sam gebruikten ook woorden als *mashAllah* (wat God heeft gewild) en *insjAllah* (als God het wil).

De participanten die religieus zijn opgevoed, geven aan halal te hebben gegeten. Dounia haar moeder kocht al het vlees, behalve kip, halal.

3.3 Praktiseren

In deze paragraaf wordt eerst beschreven of de respondenten zichzelf als praktiserend moslima beschouwden en hierna wordt er op basis van de uitkomsten van de interviews geschetst binnen welke categorie van praktiseren ze vallen.

Op de vraag "Wat betekent praktiserend voor jou?" geven vrijwel alle respondenten aan dat je praktiserend bent als je je aan de vijf zuilen houdt. Sarah geeft tevens aan dat ook voor haar de soenna van de profeet hierbij hoort. Rania antwoordt: "Dat je je verdiept in het geloof en dat je je er mee bezig houdt en dat je dat in je dagelijks leven toepast." Op de vraag "Was jij praktiserend?" geven drie respondenten aan zichzelf praktiserend te vinden voordat zij zichzelf als niet-hetero hadden geïdentificeerd.

Als de vier categorieën van moslim-zijn worden aangehouden die gebruikt worden door het Sociaal Cultureel Planbureau in het rapport *Muslims in Nederland* (2012, p. 17-18) kan op basis van de uitkomsten in hoofdstuk 3.2 het volgende geconcludeerd worden:

Categorie	Aantal respondenten ¹
Praktiserende moslims	5
In de privésfeer praktiserende moslims	1
Moslims die alleen de voedselvoorschriften volgen ²	3
Niet-praktiserende moslims	0

¹ Twee respondenten zijn in deze tabel niet meegerekend. Ze zijn bekeerd tot de islam na het ontdekken van hun lesbische gevoelens.

² Onder deze categorie wordt ook het vasten tijdens de ramadan gerekend.

4 Praktisering van de islamitische rituele plichten door niet-hetero moslima's

In dit hoofdstuk wordt eerst beschreven hoe niet-hetero moslima's hun eigen positie als niet-hetero moslima binnen de islam zien. Ook wordt er per rituele plicht bekeken hoe deze door de respondenten wordt gepraktiseerd. Vervolgens wordt beschreven of ze zichzelf als praktiserend moslima beschouwen en wordt er op basis van de uitkomsten van de interviews geschetst binnen welke categorie van praktiseren ze vallen.

4.1 Positie als niet-hetero binnen de islam

Binnen deze paragraaf wordt eerst de fase van de puberteit en het ontdekken van de eigen seksualiteit in verhouding tot het nakomen van de islamitische rituelen plichten beschreven en hoe dit weer verandert als men volwassen is. Ook wordt beschreven hoe de moslima's zichzelf als niet-hetero gelovigen in het kader van de islam zien.

4.1.1 De puberteit en volwassenheid in verhouding tot het nakomen van de islamitische rituelen plichten

In de puberteit begint een innerlijke strijd waarin men zoekt naar een zelfstandig bestaan (Meijs, 2009, p. 244). M. de Koning (2008, p. 300) schrijft dat de puberteit invloed heeft op religiebeleving. Tijdens de puberteit vindt er een paradoxale ontwikkeling plaats waar kinderen zich los maken van hun ouders. Veel kinderen bidden samen met hun ouders en gaan ook samen naar de moskee, maar bij pubers krijgen andere zaken zoals school en vrienden opeens voorrang. Vaak bidden jongeren wel tijdens de ramadan en ook nog een tijdje hierna totdat de andere zaken weer voorrang krijgen (de Koning, 2008, p. 203). Niet voor elke moslim speelt religie in de puberteit nog een even grote rol als daarvoor omdat het zichzelf ontdekken meer centraal staat en daarbij het ontdekken van de eigen seksuele identiteit. Voor de respondenten kan deze tijd extra verwarrend zijn, omdat ze tevens ontdekten dat ze *anders* waren. Het ontdekken van lesbische gevoelens is vrijwel altijd verwarrend. De gemiddelde leeftijd waarop wordt gevoeld dat men anders is, is acht jaar. Pas in de puberteit wanneer de seksuele identiteit vorm krijgt, wordt er duidelijk waar deze gevoelens vandaan komen (Delfos, 2012, p. 118). Alle respondenten kwamen achter hun lesbische gevoelens tijdens hun puberteit. Negen van de elf respondenten ontdekten dit tussen hun 11^e en 15^e levensjaar. De twee andere respondenten ontdekten dit op achttienjarige en eenentwintigjarige leeftijd. Het hebben van lesbische gevoelens leidt niet meteen tot het zichzelf identificeren als bijvoorbeeld biseksueel of lesbisch. Het is een lange weg waarin men dit moet ontdekken. Vaak gebeurt dit door te experimenteren. 80% van de vrouwen gaat pas na het experimenteren over tot andere ideeën over zichzelf. Voor homoseksuelen kan het extra verwarrend zijn om zichzelf als homoseksueel te identificeren. Er kan gesproken worden van een ernstig conflict door dit dubbele taboe: de sterke sociale afkeuring en het verbod op praktisering van homoseksualiteit door de religie (Schouten, A., Knipscheer, Schoot & Woertman, 2011, p. 139). Hayet zegt: "Ze voeden je op vanuit een bepaalde visie [...] Ze hebben mij echt met de paplepel ingegoten dat een man bij een vrouw hoort en een vrouw bij een man."

In de puberteit staat het zichzelf en daarbij de eigen seksuele identiteit ontdekken centraal. Als de homoseksualiteit door de omgeving wordt geaccepteerd, raakt het homoseksueel zijn weer op de achtergrond (Roosen, 2004, p. 80). Ondanks dat een religieuze opvoeding effect heeft op de volwassen persoon betekent dit niet dat de beleving of invulling van religie constant is. Als men ouder wordt, treedt religie vaak weer meer op de voorgrond. Dit komt omdat men trouwt en kinderen krijgt en ouders veelal toch hun religie willen overdragen, dit is overigens voornamelijk het geval bij mensen die trouwen met iemand met dezelfde religieuze achtergrond (Maliepaard & Gijsberts, 2012, p. 46).

4.1.2 Eigen positionering als niet-hetero moslima binnen de islam

Zoals beschreven in hoofdstuk 1.1 kan er gesteld worden dat homoseksualiteit over het algemeen verboden is in de islam. Vijf respondenten vinden ook dat de islam de praktisering van homoseksualiteit verbiedt. Drie respondenten geven aan te weten dat het verboden is omdat ze het hebben gehoord, maar deze informatie niet zelf op te hebben gezocht. Rania zegt: "Ik heb altijd het idee, er zal niet zo hard worden geroepen dat het niet mag, als het wel zou mogen." Maryam zegt: "Ik heb het niet opgezocht. Ik ben bang dat er duidelijk staat dat het niet mag [...]". Hayet en Nabila hebben het wel opgezocht en delen ongeveer dezelfde mening. Zo zegt Nabila: "De islam erkent homoseksualiteit, maar adviseert om niets met deze gevoelens te doen." Hayet zegt: "[...] maar als je eenmaal deze gevoelens hebt, is het moeilijk om daar afstand van te nemen." Beiden denken dat ze een zonde begaan en dat ze gestraft zullen worden in het hellevuur. Ik heb twee koppels geïnterviewd. Dounia heeft een relatie met Joyce, zij is bekeerd tot de islam. Samya heeft een relatie met Karin, zij is ook bekeerd tot de islam. Beiden koppels vinden dat de islam homoseksualiteit niet verbiedt. Carmelia zegt: "Het is de interpretatie van de mens." Joyce zegt zelfs: "Door de islam heb ik mijzelf kunnen accepteren als *gay* [...]" Bijzonder is het verhaal van Melika, zij heeft gehoord dat homoseksualiteit niet bestaat, dit verbaasde haar, omdat zij wel deze gevoelens heeft.

4.2 Nakomen van de rituele plichten na het bewust zijn van de lesbische gevoelens

In deze paragraaf zal per rituele plicht, zoals deze zijn beschreven in hoofdstuk 2.2, worden beschreven in hoeverre de moslima's deze vervullen.

Zes van de elf respondenten spreken de geloofsbelijdenis uit. Karin heeft vorig jaar voor het eerst de geloofsbelijdenis uitgesproken en is toen moslim geworden. Zij spreekt deze verder niet regelmatig uit. Sarah heeft vorig jaar opnieuw de geloofsbelijdenis uitgesproken in de moskee, omdat zij zich meer met het geloof wilde bezighouden. Zij zegt de geloofsbelijdenis dagelijks, omdat dit een onderdeel van het gebed is, dat zij vijfmaal per dag verricht. Nabila, Dounia, Joyce en Rania spreken de geloofsbelijdenis dagelijks uit. Ze doen dit bijvoorbeeld voordat ze gaan slapen of in smeekgebeden. Sena spreekt deze uit op spannende momenten, zoals bij het opstijgen van het vliegtuig en zegt: "You never know. [...] Ik wil niet als ongelovige dood gaan."

Sarah is de enige respondent die consequent vijfmaal daags het gebed verricht. Melika zegt: "Het is echt veel, vijf keer op een dag" en Maryam zegt: "Bidden is moeilijk in deze tijd." Ze noemt werk als reden om dit niet te doen. Dounia, Joyce en Karin verrichten op feestdagen het rituele gebed. Hun, maar ook Rania doen wel elke dag persoonlijke smeekgebeden. Sarah gaat sinds een jaar wekelijks naar de moskee waar zij lessen volgt over de islam en Arabisch leert lezen. Hayet is de enige respondent die aangeeft minder de moskee te bezoeken. Zij zegt dat zij voorheen met haar ouders meeging maar nu ze ouder is daar haar eigen keus in maakt. Ze bezoekt de moskee nu een enkele keer tijdens de ramadan. Vier respondenten bezoeken de moskee niet meer. Opvallend is dat Maryam en Nabila beiden aangeven wel graag naar de moskee te willen, maar dit niet meer doen omdat ze zich niet op hun gemak voelen. Zo zegt Maryam: "Ik heb het nog wel geprobeerd nadat ik uit de kast was, maar ik heb het idee dat tweederde vindt dat ik er niet thuis hoor." En Nabila zegt: "Ik ben bang dat ik mij weggekeken zal voelen." Vier van de elf respondenten lezen de Koran. Melika doet dit al van jongs af aan. Sarah is er onlangs mee begonnen. Dounia beschrijft de Koran als haar woordenboek en zegt "Elke keer als ik iets wil weten of mij iets afvraag dan zoek ik het op in de Koran". Hayet leest de Koran niet, omdat ze niet wil lezen dat haar seksualiteit een zonde is en zegt: "Ik weet dat het niet mag, dus ik hoef er niet constant aan herinnerd te worden." Karin slaapt met een boek over wat de islam inhoudt onder haar kussen. Ze geeft aan dat dit boek dient als haar gids, omdat ze net bekeerd is. In de toekomst wil ze samen met haar partner de Koran gaan lezen.

Twee van de tien ondervraagden betaalt armenbelasting. Nabila zegt: "Zakat betaal ik nu wel, vroeger deed ik dit niet. Pas sinds ik minder bezig ben met mijn geloof. Dan hoop ik toch nog wat goeds te kunnen doen." Sena betaalt de armenbelasting sinds ze een vaste baan heeft, maar rekent niet precies uit hoeveel ze moet betalen. Ze steunt maandelijks diverse goede doelen en geeft extra geld tijdens de maand ramadan. Maryam denkt dat ze dit compenseert doordat ze werkt met

mensen met een beperking. Karin en Samya willen graag armenbelasting betalen, maar ze hebben nog geen organisatie gevonden waaraan ze hun geld toevertrouwen. Karin zegt: "Ik geef het liever aan een instantie die mij accepteert zoals ik ben, met al mijn tattoos en mijn homoseksuele gevoelens en met mijn vrouw."

Acht van de elf respondenten vasten tijdens de ramadan. Hayet zegt: "Ik vast, omdat ik dat mijn hele leven al heb gedaan [...] Het is een stukje identiteit geworden." Maryam heeft drie jaar niet gevast, maar vast nu wel weer. Ze geeft aan dat andere zaken prioriteit hadden en nu ze wat stabiel is dit weer heeft opgepakt. Samya heeft dit jaar voor het eerst gevast tijdens de ramadan en zegt: "Ik heb meegedaan, omdat ik nu volwassen ben en ik heb een gezin. In de ramadan en al die geboden die ik doe, daar komen hun in voor." Er zijn twee respondenten die niet meer vasten waaronder Nabila. Zij geeft als reden dat haar partner ook niet vast, maar zegt daarna ook: "Misschien omdat mijn geloof nu minder sterk is dat ik dit als excuus zoek." Karin is vrijgesteld van het vasten door haar medische toestand. Het suikerfeest wordt door alle respondenten gevierd, behalve door Nabila die bekeerd is tot de islam.

Geen van de respondenten heeft de pelgrimstocht naar Mekka, Medina of Jeruzalem gemaakt. Nabila zou wel graag de pelgrimstocht willen maken, maar zegt: "De hadj zal ik denk ik nooit kunnen maken omdat dat met een mannelijk familielid moet." Rania zegt ook "Met wie moet ik gaan?" en is in dubio. Eerst zegt ze dat ze twijfelt, maar vervolgens zegt zij: "Ik ben moslim, het hoort erbij, het is iets wat je graag zou moeten willen." Het offerfeest wordt door alle respondenten gevierd behalve door Nabila die bekeerd is tot de islam. Hoewel ze het offerfeest niet viert, laat ze wel elk jaar een schaap in een ander land slachten voor de arme mensen. Melika vertelde dat ze ondanks dat ze het viert, twijfelt aan de waarheid van het offerverhaal waar Ibrahim zijn zoon zou offeren.

Vier respondenten verrichten de rituele wassing consequent. Eén van de respondenten verricht het gebed waarvoor de rituele wassing is vereist. Melika en Dounia hebben als kind geleerd dat ze de rituele wassing elke keer als ze douchen moeten doen en dit doen ze nog steeds. Dounia heeft haar partner Joyca aangeleerd dit ook te doen. Karin en Samya doen dit alleen als ze gaan bidden, wat ze niet consequent doen. Opvallend is dat Rania, wie niet de rituele wassing verricht, zegt: "Ik associeer het heel erg met het bidden terwijl je volgens een vriendin geen zegeningen krijgt voor je goede daden als je ongewassen bent. Dat is logica."

Twee van de zeven gevraagden gedenken de geboortedag van de profeet. Dounia en Joyce doen dit door te bidden. Sarah geeft als antwoord op de vraag "Herdenk je de geboortedag van de profeet?": "Nee. Ik weet niet wanneer dit is. Ik denk ook dat dit verboden is, hoor." Ook Sena reageert verbaasd op mijn vraag en zegt: "[...] Is dat een islamitisch feest? [...] Ik dacht dat we niet eens verjaardagen mochten vieren."

Negen van de elf respondenten gedenken God. De meeste respondenten gedenken God niet (meer) in de vorm van het gebed. Melika en Sarah lezen elke dag uit de Koran of een boek over de islam. Nabila, Sena, Dounia, Joyce, Karin en Samya gedenken God dagelijks door in diverse situaties de woorden *alhamdulillah* (alle dank aan God), *bismillah* (in de naam van God) en andere soortgelijke woorden te gebruiken.

Alle respondenten letten erop dat hun voeding halal is. Echter, niet helemaal duidelijk is in hoeverre ze dit doen. Zo zegt Melika: "[...] maar met snoep let ik er niet op." en Dounia en Joyce houden hier geen rekening mee als ze uit eten gaan.

Karin en Samya zijn islamitisch getrouwd. Beiden zeggen dat het een moeilijke weg was om een imam te vinden die hun wilde trouwen en dat ze tijdens hun zoektocht onder andere bespuugd zijn en tot ongelovigen verklaard. Karin heeft twee kinderen en Samya vier kinderen, graag willen ze samen nog twee kinderen. Ze voeden hun kinderen niet islamitisch op. Samya zegt: "Ik kijk gewoon wat er vanuit hun zelf komt. Ik denk: elke religie heeft een naam, maar uiteindelijk is het er maar één. Als ze vasthouden aan een God, dan vind ik het prima, maar de islam moet hun keuze zijn." Dounia en Joyce zijn momenteel op zoek naar een imam die hun wil trouwen. Dounia en Samya zijn beiden erg blij dat hun partner bekeerd is. Voor Joyce is religie erg belangrijk geworden en zij zegt: "Het liefst heb ik toch een moslima nu, want het is toch makkelijk qua jezelf zijn." Opvallend is dat

Maryam wel wil trouwen en kinderen willen krijgen met een man, maar niet met een vrouw. Als ik haar vraag waarom, zegt ze: “Het is toch anders, het hoort niet helemaal zo.” Ze vindt het niet belangrijk welke religie haar partner heeft. Hayet wil met een vrouw trouwen, maar alleen als haar naasten haar seksualiteit hebben geaccepteerd. Ook zij vindt de religie van haar partner niet belangrijk en geeft aan dat dit vooral is omdat ze religie als de boosdoener ziet waarom moslims problemen hebben met homoseksualiteit. Nabila denkt dat de religie van haar partner belangrijk is in verband met de opvoeding van de kinderen. Rani vindt dat zij niet van haar partner kan verwachten dat ze islamitisch is, omdat zij zichzelf niet aan de regels houdt door een relatie met een vrouw te nemen.

4.3 Praktiseren

In deze paragraaf wordt eerst beschreven of de respondenten zichzelf als praktiserend moslima beschouwen en hierna wordt er op basis van de uitkomsten van de interviews geschetst binnen welke categorie van praktiseren ze vallen.

Eén respondent noemt zichzelf geen moslim meer, maar zegt dat ze nog gelooft in de God van de islam. Ze zegt: “Eerst was ik er meer mee bezig dan nu. Ik denk omdat je ouder wordt. Je doet het omdat je moeder en oma en familie het doen. Maar als je ouder wordt, dan zie je meer van de buitenwereld en dan zie je dat die punten niet bij mij passen.” Nabila twijfelt aan haar identiteit als moslima en zegt: “De laatste tijd ben ik zo niet bezig met mijn geloof dat ik mij afvraag of ik nog wel moslim ben.” Alle respondenten, op Maryam na, vinden dat zij volgens de islam niet-praktiserend zijn. Maryam vindt echter, ondanks dat zij zich niet aan alle vijf zuilen houdt, dat ze toch praktiserend is omdat ze vast tijdens de ramadan.

Melika zegt: “De regels passen niet bij mij, dus daarom doe ik er niets aan en werk ik er niet aan.” Acht van de tien gevraagden hebben de intentie om zich in de toekomst meer bezig te houden met hun geloof.

Net zoals in hoofdstuk 3.3 worden ook in deze paragraaf de vier categorieën van moslim-zijn aangehouden, die gebruikt worden door het Sociaal Cultureel Planbureau in het rapport *Moslims in Nederland* (2012, 17-18).

Categorie	Aantal respondenten ³
Praktiserende moslims	0
In de privésfeer praktiserende moslims	1
Moslims die alleen de voedselvoorschriften volgen ⁴	8
Niet-praktiserende moslims	0

³ Twee respondenten zijn in deze tabel niet meegerekend. Ze zijn bekeerd tot de islam na het ontdekken van hun lesbische gevoelens.

⁴ Onder deze categorie wordt ook het vasten tijdens de ramadan gerekend.

5 Conclusie

Dit onderzoek kent drie deelvragen. Eerst is onderzocht welke rituelen plichten de islam kent. Op basis hiervan is het interview opgesteld. Tijdens het interview stonden de rituele plichten centraal en hoe de respondenten deze praktiseerden voordat ze zich bewust waren van hun lesbische gevoelens en hoe ze dit in het heden praktiseren. Er zijn in totaal elf respondenten geïnterviewd, echter waren er drie respondenten wie bekeerd zijn tot de islam. Eén van deze bekeerlingen is op vroege leeftijd bekeerd en heeft wel rituele plichten uitgevoerd voordat zij zich bewust was van haar lesbische gevoelens. Met de uitkomsten van het onderzoek is rekening gehouden met het feit dat de twee andere respondenten, die bekeerd zijn, geen rituele plichten voor hun bekering hebben gepraktiseerd. Alle respondenten ontdekten hun niet-heteroseksualiteit tussen hun 11^e en 21^e levensjaar. In onderstaande tabel heb ik getracht een helder beeld te geven van de uitkomsten van de deelvragen.⁵

Rituele plicht	Aantal respondenten	Aantal praktiserend voor het bewust zijn van de lesbische gevoelens	Aantal praktiserend huidig	Vershil exclusief
Geloofsbelijdenis	9	9	4	-5
Dagelijks gebed (vijf maal)	9	7	1	-6
Moskeebezoek	9	5	2	-3
Lezen van de Koran	9	6	3	-3
Armenbelasting	8	0	2	+2
Vasten tijdens ramadan	9	7	6	-1
Suikerfeest	9	8	8	0
Pelgrimstocht	9	0	0	0
Offerfeest	9	8	8	0
Rituele reinheid	9	8	3	-5
Gedenken geboortedag van de profeet Mohammed	5	0	1	+1
Gedenken van God	9	9	7	-2
Halal eten	9	8	8	0

De geloofsbelijdenis, het dagelijks gebed en de rituele wassing worden door de respondenten in mindere mate gepraktiseerd. De geloofsbelijdenis is onderdeel van het gebed. Het in mindere mate uitspreken van de geloofsbelijdenis zou verband kunnen hebben met het in mindere mate praktiseren van het gebed. Het in mindere mate praktiseren van het dagelijkse gebed zou verband kunnen hebben met het in mindere mate praktiseren van de rituele reinheid, die daarvoor vereist is. Het vasten tijdens de ramadan, de viering van het suikerfeest en offerfeest, maar ook het halal eten wordt in vrijwel in dezelfde frequentie gepraktiseerd. De meeste respondenten geven aan dit vanuit

⁵ Twee respondenten zijn in deze tabel niet meegerekend. Ze zijn bekeerd tot de islam na het ontdekken van hun lesbische gevoelens.

huis mee te hebben gekregen, waardoor het onderdeel van hun identiteit is geworden. Een verklaring kan zijn dat het gebed in mindere mate onderdeel van de identiteit is geworden, omdat dit een privéaangelegenheid is. Ondanks dat men samenwoont (met ouders) bidt men niet altijd samen in verband met bijvoorbeeld school en/of werk. Het vasten tijdens de ramadan en daarbij ook de *iftar* en het suikerfeest, maar ook het halal eten zijn familieaangelegenheden. De stijging van het aantal respondenten dat armenbelasting betaalt, kan verklaard worden door de leeftijd. Voor het betalen van armenbelasting is namelijk een minimuminkomen vereist.

Door de antwoorden van de deelvragen, die zijn samenvat in de tabel, en de toelichting kan de hoofdvraag van het onderzoek, 'Verandert de praktisering van de islamitische rituele plichten van niet-hetero moslima's in Nederland nadat ze zichzelf als niet-hetero hebben geïdentificeerd, en in welke zin?' worden beantwoord. Er kan geconcludeerd worden dat de rituele plichten in mindere mate worden gepraktiseerd nadat de respondenten zich als niet-heteroseksueel hebben geïdentificeerd. Het Sociaal Cultureel Planbureau heeft in het rapport *Muslims in Nederland* (2012, p. 17-18) gebruik gemaakt van vier soorten van moslim-zijn, namelijk: praktiserend, in de privésfeer praktiserend, alleen het volgen van voedselvoorschriften, waar ook het vasten tijdens de ramadan onder valt en niet praktiserende moslims. Als deze categorieën worden aangehouden voor de respondenten die islamitisch waren voordat ze zich bewust waren van hun lesbische gevoelens kan er gesteld worden dat vijf respondenten praktiserend waren, één respondent in de privésfeer praktiserend was en drie respondenten alleen de voedselvoorschriften volgden. Momenteel is één respondent in de privésfeer praktiserend en volgen acht respondenten de voedselvoorschriften.

6 Aanknopingspunten vervolgonderzoek

Het is moeilijk om representatief onderzoek omtrent dit onderwerp uit te voeren, omdat er niet bekend is hoeveel mensen er precies binnen de doelgroep (woonachtig in Nederland, vrouw, moslim en niet-hetero) vallen. Het onderzoek zou uitgevoerd kunnen worden op grote schaal en daarbij zou er meer rekening gehouden kunnen worden met de representativiteit van de respondenten.

Vrouwen bezoeken vaak in mindere mate de moskee dan mannen en verrichten andere rituelen om dit te compenseren. Dit doen ze bijvoorbeeld door het verrichten van goede daden, het geven van aalmoezen, het lezen van de Koran en het gedenken van God (de Koning, 2005, p. 58-59). In dit onderzoek is alleen naar de laatste twee rituelen gevraagd. Voor een vervolgonderzoek zou het mogelijk zijn om hier ook de twee andere genoemde rituelen, die ter compensatie worden uitgevoerd, bij te betrekken. Ook zou het interessant zijn te onderzoeken of er een verschil tussen niet-hetero moslim vrouwen en mannen.

De beweegredenen voor het in mindere mate nakomen van de rituele plichten van de respondenten is niet onderzocht, omdat deze gegevens niet nodig waren voor het beantwoorden van de hoofdvraag. M. de Koning (2008, p. 300) stelt dat er een paradoxale ontwikkeling plaatsvindt in de puberteit waarbij religie minder belangrijk wordt en naar de achtergrond verschuift. Echter verkeert geen van de respondenten in de fase van de puberteit. Enkele respondenten hebben aangegeven dat ze vinden doordat ze lesbische gevoelens hebben zichzelf schijnvroom te vinden als ze de rituele plichten nakomen. Enkel twee respondenten hebben concreet aangegeven dat ze een ritueel minder frequent praktiseren in verband met hun niet-heteroseksualiteit. Bij beiden respondenten ging dit om het bezoeken van de moskee. Er is te weinig aandacht aan dit onderdeel besteed om uitspraken te kunnen doen over de vraag of het in mindere mate praktiseren van de rituele plichten verband houdt met de niet-heteroseksualiteit. Voor een vervolgonderzoek zou het interessant zijn om te onderzoeken of dit dan wel of niet de oorzaak is.

7 Bibliografie

- Al-yaqeen. (2009). Vraag en antwoord van 27 september 2009. Geraadpleegd op 25 juni 2016 via <https://www.al-yaqeen.com/va/vraag.php?id=720>
- Arikoglu, F., Scheepers, S. & Koranteng Kumu, A. (reds.) *Intersectioneel denken. Handleiding voor professionelen die intersectionaliteit of kruispuntdenken in de eigen organisatie willen toepassen*. Brussel: Ella. Geraadpleegd op 4 juni 2016 via <http://www.ellavzw.be/sites/default/files/Handleiding%20Intersectionaliteit%20ELLA%20VZW.pdf>
- Beekers, D. (2007). Verwante vreemden: Jonge moslims in een ontkerkelijkte samenleving. In F. Gadeloupe & R. de Rooij (reds.), *Zo zijn onze manieren... Visies op multiculturaliteit in Nederland*. Amsterdam: Rozenberg. Geraadpleegd op 4 juni 2016 via <http://www.vincentderooij.socsci.uva.nl/manieren/maintext.pdf>
- Bowie, F. (2006). *The Anthropology of Religion*. Malden: Blackwell Publishing.
- Buitenlaar, M. (2008). De islamisering van identiteit onder jongeren van Marokkaanse afkomst. In M. Borg, E. Borgman, M. Buitenlaar, Y. Kuiper & R. Plum (reds.), *Handboek religie in Nederland*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.
- Bukhari. (sd). *76. Medicine*. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via <http://sunnah.com/bukhari/76>
- Delfos, M. (2012). *Psychologie van de adolescentie: Biologisch, psychologisch en pedagogisch*. Amsterdam: Pearson Benelux.
- Duyvendak, J., Bos, D. & Hekma, G. (2010). De kast op een kier: ontwikkelingen in de acceptatie van homoseksualiteit onder etnische en religieuze minderheden in Nederland. In S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2010/Steeds_gewoner_nooit_gewoon
- Evers, J. (2015). *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.
- Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/De_acceptatie_van_homoseksualiteit_door_etnische_en_religieuze_groepen_in_Nederland
- Kaka, el I. & Hursun K. (2002). *Mijn geloof en mijn geluk*. Amsterdam: Schilt Publishing.
- Kallenberg, T., Koster, B., Scheepsma, J. & Onstenk, W. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.
- Kathir, I. (2006). *Geschiedenis van de profeten*. (M. Oktem, vert.) Delft: Uitgeverij Noer. (Originele Arabischstalige uitgave, gepubliceerd in 2003).
- Khuttab, H. (2006). *Het handboek voor moslimvrouwen*. (Y. Nemeth, vert.) Delft: Uitgeverij Noer. (Originele Engelstalige uitgave, gepubliceerd in 1993).
- Koning, M. de (2005). *Nederlandse moslims, van migrant tot burger*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Koning, de M. (2008). *De 'zuivere' islam. Geloofsbeleving, identiteitsvorming en radicalisering van jonge Marokkaanse moslims*. Amsterdam: Bart Bakker.
- Maliepaard, M. & Gijsberts, M. (2013). "De secularisering voorbij? Trends in Nederlands moskeebezoek 1998-2011." Abstract van een paper gepresenteerd op het symposium "Ontkerkelijking: nou en? Oorzaken en gevolgen van secularisatie in Nederland, gehouden aan de Radboud Universiteit Nijmegen op 31 mei 2013. Geraadpleegd op 7 juni 2016 via <http://www.ru.nl/sociologie/congres/begin/>
- Maliepaard, M. & Gijsberts, M. (2012). *Moslims in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2012/Moslim_in_Nederland_2012

- Maqsood, R. (2001). *Wereldreligies leren kennen en begrijpen: De islam*. (H. Naus, vert.) Aartselaar: Zuidnederlandse Uitgeverij. (Originele Engelstalige uitgave, eerste editie, gepubliceerd in 1994).
- Meijs, J. (2009). *Puberteit. De smalle weg naar innerlijke vrijheid*. Zeist: Christofoor.
- Oden, E. (2010). De 8 levensvaardigheden: de theorie van Erikson. *Psychologie Magazine* januari 2010. Geraadpleegd op 10 juli 2016 via <https://www.psychologiemagazine.nl/web/Artikelpagina/De-8-levensvaardigheden-de-theorie-van-Erikson.htm>
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: van Gorcum.
- Pharos expertisecentrum gezondheidsverschillen (n.d.). *Meisjesbesnijdenis*. Geraadpleegd op 20 juli 2016 via <http://www.pharos.nl/nl/kenniscentrum/meisjesbesnijdenis/meisjesbesnijdenis>
- Pott, H. (sd). Secularisering. Het afnemende belang van religie? *Humanistische Canon*. Geraadpleegd op 7 juni 2016 via <http://www.humanistischecanon.nl/secularisering>
- Roosen, C. (2004). *Adolescenten en de liefde*. Assen: van Gorcum.
- Saalih' al-'Oethaymien, M. (2006). *Uitleg van de pilaren van al-imaan*. (derde editie) (M. Oem, vertl.) Helmond: Uitgeverij Momtazah. (Originele Arabischstalige uitgave, eerste editie, gepubliceerd in 2002).
- Saleh, B. (2013). Homoseksualiteit in islam. *Leer islam* 13 januari 2013. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via <http://leerislam.blogspot.nl/2013/01/homoseksualiteit-in-islam.html>
- Schouten, A., Knipscheer, A., Schoot, van R. & Woertman, L. (2011). Islamitisch en homoseksueel in Nederland - een dubbele psychische belasting, *Psychologie & Gezondheid* 39, p. 138-144. Geraadpleegd op 20 juni 2016 via <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/234194>
- Schouten, H. (2007). *De vijf religies van de wereld*. (vijfde editie) Kampen: Kok.
- Shepard, W. E. (2014). *Introducing Islam*. Londen and New York: Routledge Taylor en Francis Group.
- Siregar, S. (2001). *De edele Koran*. Den Haag: ICNN.
- Smart, N. (2003). *Godsdiensten van de wereld*. (tweede editie) (R. Singelenberg, vert.) Kampen: Uitgeverij Kok. (Originele Engelstalige uitgave, tweede editie, gepubliceerd in 1998).
- Striijp, R. (1997). *Moslims in Nederland en België. In het huis van de Islam*. Nijmegen: SUN.
- Sunier, T. (1996). *Islam in beweging. Turkse jongeren en islamitische organisaties*. Apeldoorn: Maklu.
- Van Dale. (2011). *Van Dale woordenboek*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale.
- Vreeken, R. (2013). "Helft homo's in Europese Unie wordt gediscrimineerd." *De Volkskrant*, 17 mei 2013. Geraadpleegd op 20 mei 2016 via <http://www.volkskrant.nl/binnenland/helft-homo-s-in-europese-unie-wordt-gediscrimineerd~a3442902/>
- Wilterdink, N. & Heerikhuizen, van B. (red.) (2009). *Samenlevingen*. Groningen/Houten: Noordhoff.

8. Bijlagen

In dit hoofdstuk staan de bijlagen van het onderzoek. Hierin staan de diverse versies van de afgenomen interviews en een overzicht van de respondenten.

8.1 Interview versie 1

1. Wat is je naam?
2. Wat is je leeftijd?
3. Wat is je woonplaats?
4. Wat is je geboorteplaats (land)?
5. Wat is je culturele achtergrond (ouders)?

6. Hoe omschrijf je, je eigen seksuele geaardheid/identiteit?
7. Wanneer was je je voor het eerst bewust van deze gevoelens?
8. Hoe verliep het proces waardoor je deze identiteit voor jezelf hebt vastgesteld?
9. Hoe open/gesloten ben je over je seksuele identiteit? Met wie? Waarom?

10. Heb je ooit een relatie met een vrouw gehad of wil je ooit een relatie met een vrouw?
11. Ben je getrouwd? Speelde je partners religie daarbij een rol?
Wil je ooit trouwen? Is de religie van je partner belangrijk?
12. Heb je kinderen of wil je kinderen? Wil jij je kinderen religieus opvoeden?

13. Wat betekent de islam voor jou?
14. Wat betekent het voor jou om moslim te zijn?
15. Ben je *praktiserend*? (Wat betekent praktiserend voor jou?)
16. Welke rol heeft de islam in je opvoeding gespeeld?

17. Hoe denk jij dat de islam denkt over homoseksualiteit?
 - Wat doet dit met jouw gevoelens als moslim? Heb je weleens getwijfeld aan je eigen identiteit als moslim?
 - Wat doet dit met jouw gevoelens als *lesbienne* (of ander genoemde identiteit)? Zijn je geloof en je seksuele gevoelens weleens met elkaar in conflict geweest?
18. Welke rol heeft de islam gespeeld in het proces van het ontdekken van je seksuele identiteit?
19. Heeft de islam verschillende betekenissen in de verschillende periodes in je leven gehad? (voor/na)
20. Welke rol speelt de islam in je dagelijks leven? Is deze rol in de verschillende periodes in je leven hetzelfde geweest? (voor/na)
21. Heeft de islam invloed op keuzes die je maakt? Is dit wel/niet altijd zo geweest? (voor/na)
22. Zijn er veranderingen op de volgende gebieden voor en nadat je je seksuele identiteit hebt vastgesteld:
 - Ervaren van de aanwezigheid van God in jouw leven
 - Jouw band met God
 - Geloof in God
 - Hiernamaals

 - Naleven van religieuze regels (welke? aalmoezen en hadj?)

- Lezen van de Koran
- Lezen van religieuze boeken/artikelen

- Moskeebezoek
- Vasten tijdens de ramadan
- Bidden
- Islamitische kledingvoorschriften
- Vieren van de feestdagen

- Praten over het geloof
- Gemeenschap (bijeenkomsten)

23. Heb jij een andere invulling aan je religie gegeven nadat jij je bewust bent geworden van je (*genoemde identiteit*)-gevoelens, en in welke zin?
24. Is er iets wat jij zelf nog graag zou willen toevoegen?

8.2 Interview versie 2

1. Wat is je naam?
2. Wat is je leeftijd?
3. Wat is je woonplaats?
4. Wat is je geboorteplaats (land)?
5. Wat is je culturele achtergrond (ouders)?

6. Hoe omschrijf je je eigen seksuele geaardheid/identiteit?
7. Wanneer was je je voor het eerst bewust van deze gevoelens? Wanneer heb je deze identiteit voor jezelf vastgesteld?

8. Heb je ooit een relatie met een vrouw gehad of wil je ooit een relatie met een vrouw?
9. Ben je getrouwd? Speelde je partners religie daarbij een rol?
Wil je ooit trouwen? Is de religie van je partner belangrijk?
10. Heb je kinderen of wil je kinderen? Wil jij je kinderen religieus opvoeden?

11. Wat betekent de islam voor jou? Wat betekent het voor jou om moslim te zijn?
12. Ben je *praktiserend*? Wat betekent praktiserend voor jou? Ben je ooit praktiserend geweest?

13. Welke rol heeft de islam in je opvoeding gespeeld?

14. Hoe denk jij dat de islam denkt over homoseksualiteit?
 - Wat doet dit met jouw gevoelens als moslim? Heb je weleens getwijfeld aan je eigen identiteit als moslim?
 - Wat doet dit met jou gevoelens als (*genoemde identiteit*)? Zijn je geloof en je seksuele gevoelens weleens met elkaar in conflict geweest?

15. Zeg je wel eens de geloofsbelijdenis? Op welke momenten sprak of spreek je deze uit?

16. Bid je of heb je ooit gebeden?
 - Wanneer ben je begonnen/gestopt en waarom?
 - Waar verricht je het gebed?
17. Zo ja, was je jezelf vaker volgens de rituele wassing dan alleen voor het gebed?
 - Was dit altijd al zo?
 - Zo nee, was je jezelf wel eens volgens de rituele wassing?
18. Betaal je de armenbelasting?
 - Wanneer ben je gestopt/begonnen en waarom?
19. Vast je tijdens de ramadan?
 - Waarom wel/niet?
 - Wanneer ben je gestopt/begonnen en waarom?
20. Ben je op pelgrimstocht geweest? Zou je op]pelgrimstocht willen?
 - Waar zou je naar toe willen?
21. Let je bij je eten en drinken erop of het halal is?
 - Is dit altijd al zo geweest?
22. Vier je islamitische feestdagen?
 - Welke vier je? Waarom?
 - Heb je dit altijd al gedaan?
 - Geboortedag van de profeet?
23. Gedenk je God?
 - Hoe doe je dit?
 - Heb je dit altijd al gedaan?
24. Zijn er veranderingen op de volgende gebieden voor en nadat je je seksuele identiteit hebt vastgesteld:
 - Ervaren van de aanwezigheid van God in jouw leven
 - Jouw band met God
 - Geloof in God
 - Hiernamaals

 - Lezen van Koran
 - Lezen van religieuze boeken/artikelen

 - Moskeebezoek
25. Wil je of denk je dat je in de toekomst meer of minder met het geloof bezig zal zijn?
26. Heb jij een andere invulling aan je religie gegeven nadat jij je bewust bent geworden van je (*genoemde identiteit*)-gevoelens, en in welke zin?
27. Is er iets wat jij zelf nog graag zou willen toevoegen?

8.3 De respondenten

Het is van groot belang dat de anonimiteit van de respondenten gewaarborgd blijft. Indien de respondent woonachtig is in een middelgrote stad is er om deze reden gekozen om de naam van de stad niet te noemen. In dit geval wordt ook niet de plaats van het interview vermeld.

Uitgewerkt interview (nummer)	Naam/pseudoniem	Datum en (plaats) interview	Woonplaats	Huidige leeftijd (jaar)	Culturele achtergrond	Leeftijd waarop de homoseksuele gevoelens werden ontdekt (jaar)	Benaming eigen seksuele identiteit
1	Karin	9 juli 2016 Rotterdam	Rotterdam	36	Surinaams	11	Queer
2	Dounia	7 juli 2016 Utrecht	Utrecht	25	Turks	21	Lesbisch
3	Hayet	17 juni 2016 Rotterdam	Rotterdam	26	Marokkaans	15	Onbekend
2	Joyce	7 juli 2016 Utrecht	Utrecht	23	Filipijns/Nederlands	15	Lesbisch
4	Maryam	5 juni 2016	Middelgrote stad in het zuidoosten	22	Marokkaans	12	Biseksueel/lesbisch
5	Melika	14 juni 2016 Amsterdam	Amsterdam	23	Turks	11	Lesbisch
6	Nabila	14 juni 2016	Middelgrote stad in het zuidoosten	28	Indonesisch/Nederlands	14	Queer
7	Rania	9 juli 2016 Utrecht	Utrecht	21	Marokkaans	18	Queer
1	Samya	9 juli 2016 Rotterdam	Rotterdam	36	Surinaams (hindoeistaans)	Onbekend	Onbekend
8	Sarah	2 juli 2016	Middelgrote stad in het zuidoosten	26	Marokkaans	15	Biseksueel
9	Sena	4 juli 2016	Middelgrote stad in het zuidoosten	29	Marokkaans	12	Biseksueel